

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARI MATNLARIDA "NUTQ ETIKETI" HODISASI CHEGARALARINI CHOG'ISHTIRMA TAHLIL QILISH

Sherimbetova Nargiza Nietbay qizi
Qoraqalpoq davlat universiteti o'qituvchisi

ANNOTATSIYA

Maqolada «nutq etiketi» tushunchasini aniqlash va uning chegaralari ingliz va o'zbek tillarida tahlil qilinadi. Ushbu muammoni tushunchaning tezaurus maydonini tahlil qilish va ingliz va o'zbek tillaridagi nutq etiketi hodisasining chegaralarini belgilovchi xususiyatlar va uslublarni aniqlash orqali hal qilishga harakat qilgan.

Kalit so'zlar: *Nutq etiketi; tushuncha; nutq etiketi hodisasining chegaralari; ingliz nutq etiketi; o'zbek nutq etiketi; darajalar; uslub; normalar; muloqot qoidalari.*

ABSTRACT

The article analyzes the definition of the concept of "speech etiquette" and its boundaries in English and Uzbek. This problem is solved by analyzing the thesaurus field of the concept and identifying the features and styles that define the boundaries of the phenomenon of speech etiquette in English and Uzbek.

Keywords: *Speech etiquette; concept; boundaries of the phenomenon of speech etiquette; English speech etiquette; Uzbek speech etiquette; levels; style; norms; rules of communication.*

KIRISH

Muloqot jarayoni, ya'ni sub'ektlar o'rtasidagi o'zaro aloqalar, ko'plab muhim omillarning ahamiyatini belgilaydi, ulardan biri – so'zlashuvning madaniy darajasidir. So'z ifodalarning madaniy darajasini leksikografik taqdim etish, odatda, muloyim, chuqur hurmatga sazovor va tan olishni ifodalovchi (kommunikatsiya ishtirokchisiga nisbatan minnatdorchilikni anglash va ifodalash nuqtai nazaridan) munosabatlar bilan belgilanadi. Aynan shu omil, tilning leksikografik tuzilmasida Nutq etiketi hodisasining o'ziga xos jihati sifatida alohida ta'kidlanadi (Balaqay, 2002; Ilyina, 2016; Levshin, 2016; Mordovina, 2010; Formanovskaya, 1990: 413-414).

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Mazkur tadqiqotda kontent-tahlil va struktural-temporal tahlili asosida «nutq etiketi» tushunchasining aniqligi keltirilgan va uning asosiy semantik tarkibiy qismlari aniqlangan.

Maqolada ingliz nutq etiketi xususiyatlari aniqlangan, ingliz nutq etiketi hodisasining darajalari va chegaralari ko'rsatilgan va misollar keltirilgan. Murojaat

va xulq-atvorning muhimligi, shu bilan birga, tilning aniq qoidalari, normalari, an'analari va ijtimoiy-madaniy bog'lanishlariga asoslangan tarzda ta'riflangan.

Ushbu muammoning ilmiy ahamiyati tadqiqotning maqsadini belgilab berdi: Nutq etiketi tushunchasining ta'rifini tahlil qilish va ingliz va o'zbek tillarida Nutq etiketi hodisasining chegaralarini aniqlash. Maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi: «nutq etiketi» tushunchasining ta'riflarini kontent tahlili orqali o'rganish; «nutq etiketi» tushunchasining tarkibini struktural-temporal tahlili yordamida aniqlash; ingliz va o'zbek tillaridagi nutq etiketi xususiyatlarini aniqlash; ingliz va o'zbek tillarida nutq etiketi hodisasining chegaralarini belgilash.

Asosiy materialni bayon etish va tadqiqot natijalarini to'liq asoslash

Shubhasiz, kommunikatsiya tilining funksiyalari uning asosiy vazifasi bilan belgilanadi, ya'ni axborotni etkazish, ma'lumot almashish va shu kabi jarayonlar bilan. Ammo shu bilan birga, yuqoridagi funktsiyalar bilan bir qatorda, maxsus ahamiyatga ega bo'lgan boshqa funktsiyalar ham mavjud, masalan: emotiv funktsiya (emosional jihatdan muhim munosabatlarni shakllantirish), volyutiv funktsiya (kommunikatorning iroda tanloviga murojaat qilish), apellyativ funktsiya (aloqaga chaqiruvchi yoki undovchi), konativ funktsiya (aloqa o'rnatish) va boshqa funktsiyalar. Bu funktsiyalar «nutq etiketi» tushunchasining funksional-semantik va tezaurus maydonini tashkil etadi (Batalov, 2016; Galiberdova, 2019; Mordovina, 2010; Mustafaeva, 2019; Putilina, Relishskiy, 2019).

«Nutq etiketi» tushunchasini ilmiy adabiyotda tahlil qilish

Nutq etiketi tushunchasining mohiyati, ya'ni aloqa o'rnatishdagi roli, ingliz etnografi B. Malinovskiy tomonidan o'rganilgan va u "fatik" aloqa kontsepti sifatida belgilangan, bu esa kommunikatsiya jarayonini boshlash uchun emotsional signal yaratishga asoslanadi (Malinowski, 2012; Gluckman, 1949; Richards, 2007).

Til va so'zlashuv tarkibiy qismlarining tahlili, «nutq etiketi» tushunchasining etimologik va leksikografik mohiyatidagi muhim komponentlar sifatida o'rganish va uning kontent va struktural-temporal tahlilini amalga oshirish zaruriyatini anglatadi.

«Nutq etiketi» tushunchasining ta'riflari, bir tomondan, ko'p qirralidir va ular fatik aloqaning maxsus funktsiyalarini (Malinowski, 2012; Mordovina, 2010), so'zlashuv aktlarining kategoriyalari va tipologiyasini (Mustafaeva, 2019), madaniyatlararo muloqot va turli madaniyatlar kontekstidagi murojaat shakllarini (Mustafaeva, 2019; Sokolova, 2003, 2005; Jengo, Kuanyshbekova, 2017) hamda turli ilmiy sohalarining maxsus konseptlariga ekstrapolyatsiya qilingan mohiyat xarakteristikalarini, masalan, psixologiya, lingvistika, filologiya, madaniyatshunoslik, axloqshunoslik, falsafaga oid bilimlarni o'z ichiga oladi (Malinowski, 2012; Gluckman, 1949; Richards, 2007; Levshin, 2016; Formanovskaya, Shevtsova, 1990).

Boshqa tomondan, «nutq etiketi» tushunchasining ta'riflari orasida bir qancha asosiy ma'nolarni ajratish mumkin: umumiy (yoki ushbu tushunchaning kengroq tushunilishi bilan bog'liq bo'lgan) ma'nolar, bunda nutq etiketi muloqot qilishning qoidalari va normalarining tizimi sifatida aniqlanadi, va yanada tor maqsadga yo'naltirilgan ta'riflar, ular so'zlashuv spetsifikasining aniq sxemalariga, ya'ni (fatik, emotiv, apellyativ va boshqa) aloqalar va o'zaro ta'sirni o'rnatishda qat'iy aloqaga va muloqotga e'tibor qaratadi, bu esa muloqotning chuqur ma'nosini, holatga mos ravishda shart-sharoitlarni hisobga olishni anglatadi (Galiberdova, 2019; Mustafaeva, 2019; Post, 1996; Formanovskaya, 1990; Brown, Levinson, 1987; Dictionnaire raisonne de la politesse et du savoir-vivre du Moyen Age a nos jours, 1995).

«Nutq etiketi»ning struktural-temporal tahlili natijalarini tahlil qilish

Kontent tahlili natijalariga ko'ra, «nutq etiketi» tushunchasining ta'riflari spektrida quyidagi asosiy semantik komponentlar ajratilgan: a) qoidalar tizimi; b) so'zlashuv xulqi; v) tilni ishlatish normalari; g) muloqot formulalari; d) til birligining funksional-semantik mikrosxemasi (Galiberdova, 2019; Sokolova, 1991, 2003, 2005).

Shunday qilib, kontent tahlili va struktural-temporal tahlil natijalariga asoslanib, «nutq etiketi» tushunchasining eng to'liq ta'rifini quyidagicha formulalash mumkin: Nutq etiketi (har qanday til va madaniyat doirasida, shu jumladan ingliz tilida) tilni ishlatishning qoidalari va normalari tizimi bo'lib, unga til birligining funksional-semantik yigindisi sifatida taqdim etilgan, so'zlashuv konstruktsiyalari va so'zlashuv sxemalarini qo'llashni belgilaydigan til birligi, maxsus shartlar va holatlarda so'zlashuv xulqini o'rnatish, muvaffaqiyatli muloqot va so'zlashuv xulqiga oid ijtimoiy, milliy-etnik, madaniy mavzuga oid talablarni belgilovchi til birliklaridan iborat.

Ingliz va o'zbek tillarida nutq etiketi hodisasining chegaralarini cho'g'ishtirish

Nutq etiketi, til hodisasi doirasida (bu holatda ingliz va o'zbek tillarida) bir qator qoidalarga bo'ysunadi, bu qoidalar ushbu hodisaning chegaralarini belgilaydi. Shunga qaramay, har bir til o'ziga xos qoidalarga ega bo'lib, ular tilga xos madaniy unikal nutq etiketi shakllanishiga olib keladi.

Masalan, o'zbek tilining musiqiyliги konsepti haqida gapirganda, so'zning melodiyasi, har bir holatga mos ravishda til ishlab chiqarilishi bilan bog'lanadi: beshta asosiy ohang uzoq vaqtdan beri nutq etiketi doirasidagi holatlar xususiyatlarini belgilagan. Kuch, hayajon, qasamyod, qasddan va tantanali va'dalar uchun xos bo'lib, jamiyatdagi tantanali daqiqalar bilan bog'liq nutq etiketi bilan birga qo'llangan ohangni tashkil etadi (Dubovskaya, 2003, 2008). Aniqlik, yumshoqlik va tantanadan

xoli bo'lgan (ohang) ochiq "kayfiyat" bilan bog'liq bo'lgan diniy murojaatlar uchun xos bo'lib, ingliz tilida esa bu nutq etiketi jihati faqat "thou" (sen) shaklida, bugungi kunda faqat Xudoga murojaat qilishda mavjud bo'lgan shaklda uchraydi.

Shunday qilib, nutq etiketi jihatlarini turli tillarda cho'gishtirishda, faqat umumiy qabul qilingan darajaviy jihatlar emas, balki har bir tilning madaniy unikaligi va mustaqilligi fenomenini tashkil etadigan chegara hodisalarini ham hisobga olish zarur.

Shuni ta'kidlash kerakki, nutq etiketi chegaralarining keng ma'nodagi fenomeni doirasida namoyon bo'lishi, quyidagi asosiy darajalarni birgalikda ko'rib chiqishni talab qiladi:

Leksik va frazeologik daraja (tilning leksik tuzilishi, verbal vositalarning boyligi, ko'pincha yangi til hodisalarini chetlab o'tadigan): masalan, ingliz tilida, "I forgot" (Men unutdim) va "It's sleeping in my memory" (Xotiramda uxlab yotgan) kabi ikki ifodani taqqoslaganda, yaqin suhbatdoshga nisbatan hurmatni ifodalashning turli darajalarini ko'rish mumkin. Birinchi holatda "unutilgan" ifodasi rasmiy munosabatni va, ehtimol, ba'zan beparvolikni bildiradi (agar muloqot yaqin ijtimoiy aloqalar doirasida bo'lsa). Ikkinchi holatda esa, suhbatdosh "men buni eslayman, lekin biroz vaqt kerak bo'lishi mumkin", deb aytadi, bu esa "xatoni" yengillashtiradi va uni jiddiyroq emas deb ko'rsatadi. Uchunchi holatda, masalan, falsafa imtihoniga tayyorlanmagan talaba bu ifodani qo'shimcha leksik-grammatik tuzilma bilan aytgan bo'lsa: It's sleeping in my memory. I knew this in the world of ideas on Plato! (Men buni Platonning g'oyalar dunyosida bilgan edim), u albatta qoniqarsiz baho olishdan qochadi.

O'zbek tilida esa "men unutdim" degan ifoda ham musiqiy va tonallikning nozik farqlariga ega bo'ladi: kundalik uslubda aytilgan bo'lsa, bu suhbatdoshda noaniq taassurot qoldiradi va masalani tushunishga to'laqonli tayyor emasligini ifoda etadi. "Men unutdim" degan so'zga "Kechirasiz" so'zini qo'shish esa, suhbatdoshga rasmiy uslubni va rasmiy muloyimlikni ko'rsatadi, ammo bu holatda so'zlovchi sababni tushunishga imkoniyat yaratmaydi. Boshqa tomondan, sinonim "Kechirasiz, xotiram pand berdi" ifodasi muloqotni biroz yumshatadi, lekin bu faqat kichik muammoni tushuntirishda foydali bo'lishi mumkin.

Bu yerda ko'rsatilgan misollar tilning qanday qilib rasmiy va norasmiy usullar yordamida suhbatdoshga bo'lgan hurmatni yoki uning bilan bog'liq munosabatni aks ettirishi mumkinligini, har bir tilning o'ziga xos madaniy va ijtimoiy kontekstlarga qanday moslashishini tasvirlaydi.

Leksik-grammatik daraja, argumentning ma'nosini kuchaytirib, grammatik tuzilmalarning o'ziga xosligini yaxshiroq tushunishga imkon yaratadi va turli

vaziyatlarda bir xil fikrni ifodalash uchun turli tildagi tuzilmalarni qo'llashni belgilaydi; masalan, ingliz tilida "You have been economical with the facts" (Siz haqiqatni ancha kamaytirib aytdingiz) iborasi "You are deceitful and dishonest". (Siz yolgonchi va firibgar ekansiz) degan ifodadan ko'ra muloyimroq bo'lib, fikrni yanada ehtiyotkorroq yetkazadi. Shuningdek, "That's a rather strange story, wouldn't you agree?" (Bu juda g'ayrioddiy hikoya, shunday emasmi?) iborasi, odatdagi "siz yolgon aytayapsiz" degan to'gridan-to'gri tanqidga qarshi ishlatiladi. O'zbek tilida esa, shunga o'xshash vaziyatda, yaqin va ishonchli munosabatlar o'rtasida "Bu yolgon" degan to'gridan-to'gri ayblov eng maqbul bo'lib, xato qilgan odamning vijdoniga murojaat qilishni nazarda tutadi.

Stilistika va xulq-atvor darajasi, ingliz tilidagi rasmiy etiketning an'anaviy chegaralarini ko'rsatadi. Masalan, mojaro holatida, aybni o'ziga yuklab, "Oh! Of course, it's my fault" (Ha, albatta, bu mening xatoim) degan ibora ayblovni o'z zimmasiga olish uchun ishlatiladi, bu esa suhbatdoshingizni o'z aybini tan olishga undaydi. O'zbek tilidagi etiketda ham shunday holat bo'lishi mumkin, ammo u yanada kengroq va turli xil kontekstlarda namoyon bo'lishi mumkin. "Albatta, men ham har doim shunday qilaman" kabi iboralar odatda muloyim va norasmiy tarzda ishlatiladi. Bunday iboralar, odamni biror ayblovni yoki fikrni rad etishga, shuningdek, boshqa odamning fikrini qayta ko'rib chiqishga undaydi. Bu kabi iboralar suhbatda o'zgalar bilan yaqinroq va samimiy munosabatda bo'lish uchun ishlatiladi. Odatda, bu uslub o'zaro tushunishni ta'minlash uchun qulaydir va rasmiy bo'lmagan munosabatlarda ko'proq qo'llaniladi.

Rasmiy uslubda esa, bunday fikrni ifodalashda farq bor. Rasmiy muhokama yoki xat yozishda, odamning ismi va unvoni bilan murojaat qilish ko'proq qo'llaniladi, chunki bu suhbatni rasmiy va ehtiyotkorona qilishga yordam beradi. Masalan, "Janob/Janobalar, sizning aytganingizni qayta ko'rib chiqishni iltimos qilaman" yoki "Iltimos, bu masalani yana bir bor ko'rib chiqing" kabi iboralar rasmiy uslubda ishlatiladi. Bu holatda, odamni qayta o'ylashga undash va tushuntirishni so'rash yanada aniq va ehtiyotkorona tarzda amalga oshiriladi, chunki rasmiy muhitda odatda mehribonlik va ehtiyotkorlik ustuvor hisoblanadi.

Kundalik uslubda bunday fikrni ifodalash ko'proq shaxsiy va samimiy bo'lishga, rasmiy uslubda esa aniq va professional ravishda murojaat qilishga urgu beriladi. Shu bilan birga, rasmiy muhitda murojaatni ehtiyotkorlik bilan ishlatish, maqsadni aniq va hurmat bilan ifodalash zarurdir.

Bundan tashqari, orfografik, fonetik va intonatsion komponentlar ham til va muloqotda odatdagi normani tashkil etadi, bu esa tildagi va muloyimlikda an'anaviy normalarni talab etadi.

Shuni ta'kidlash kerakki, ingliz va o'zbek tillarida nutq etiketining chegaralari o'ziga xos stilistik xususiyatlar bilan ham belgilangan bo'lib, ular odatda rasmiy, oddiy/kundalik va neytral uslubda ifodalanadi. Bu har bir tilning o'ziga xos va madaniy an'analariga asoslangan meyorlarini ko'rsatadi.

Masalan, "Soat necha bo'ldi?" degan savol stilistik chegaralar doirasida quyidagicha ifodalanadi:

Familiar uslub (oilaviy yoki yaqin do'stlar bilan suhbat): ingliz tilida "What time is it?" yoki o'zbek tilida "Soat necha bo'ldi?" degan iboralar qo'llaniladi. Bu holatda savol o'ta oddiy va odatdagi muloqotga to'g'ri keladi.

Neytral uslub (tanish bo'lmagan yoki kam tanish odam bilan): ingliz tilida "Excuse me, could you tell me the time, please?" degan so'rovdan foydalaniladi, o'zbek tilida esa "Soat necha bo'lganini aytib yubora olasizmi?" degan ibora ishlatiladi, bu savol vaqtni so'rashni bildiradi va muloyim tarzda vaqtni aytishni kutadi. Agar bu savolni ingliz tilidagi tarzda - "Soatingiz bormi?" - "Ha, bor" deb javob bersa, bu kontekstni e'tiborga olmagan holda, o'ta odobsizlik bo'lib, o'zbek tili muloqotida noto'g'ri deb hisoblanadi.

Rasmiy uslub (ish joylarida, biznes aloqalarida, davlat idoralarida va boshqalar): bu savol nomaqbul hisoblanadi, faqat yuqori lavozimdagi shaxs ishchilariga vaqtni tekshirishni so'raganda qo'llanishi mumkin (Ubina, Narmuxametova, 2019). O'zbek tilida esa bu savol ruxsat etilgan bo'lib, rasmiy va muloyim tarzda "Soat necha bo'lganini aytib yuboring, iltimos?" qabilida so'raladi. Bu yerda har bir tilning o'ziga xos chegaralari, kontekstual holatga qarab, turli xil stilistik darajalarda qanday javoblar berilishi mumkinligini ko'rsatadi.

Shunday qilib, ingliz va o'zbek tillarida nutq etiketi hodisasining chegaralari umumiy jihatlarga, ya'ni turli vaziyatlarda nutqning keng tarqalgan darajalari va stilistik shakllanishini belgilovchi jihatlarga bo'ysunadi, shuningdek, har bir tilning o'ziga xos xususiyatlariga, ya'ni bir xil tuzilmaning (o'zbekcha nutq etiketi) tonal va intonatsion xususiyatlariga ham ega. Bu faktorlar turli vaziyatlarda qo'llaniladigan bir xil iboralar va ifodalarning qanday ishlatilishiga ta'sir ko'rsatadi.

Ingliz tilida nutq etiketi hodisasining chegaralari rasmiy munosabatlar darajasida yosh, jins, shaxsiy afzalliklar va boshqa omillar tomonidan boshqarilmaydi, balki ular ijtimoiy status, kommunikatorlarda lavozim kabi imperativlarga bo'ysunadi. O'zbek tilida esa bu hodisaning chegaralari ba'zan biroz o'zgarishi mumkin. Neytral darajada nutq etiketi amal qilayotganda, tanish bo'lmaslik va tilning barcha an'anaviy me'yorlari va qoidalariga rioya qilish ahamiyatlidir. Familiar (yaqin) darajadagi nutq esa shaxsiy va yaqinroq aloqalarga ruxsat beradi, masalan, ingliz tilida "Darling" ("Azizam") o'rniga "Madame" ("Xonim") degan so'z ishlatilishi mumkin,

shuningdek, "Mom", "Dad", "Pappy" va boshqalar ham ishlatiladi. O'zbek tilida esa bu darajalar yanada kengroq bo'lib, bu, asosan, qo'shimchalar orqali "Oyijon, dadjon" kabi so'z va so'z yasash imkoniyatlari bilan izohlanadi, bu esa his-tuygularni ifodalash va turli xil ma'no nuanslarini yaratishga imkon beradi.

Ingliz tilida nutq etiketi hodisasining chegaralariga xos bo'lgan xususiyatlardan biri – to'g'ridan-to'g'ri fikrlarni va o'z fikrini ochiq bayon etishni inkor qilish (masalan, "I'm afraid, I can't agree with you" – "Afsuski, siz bilan rozi bo'la olmayman") bo'lib, bu odab-axloq va muloqotning tarixiy rivojlanish bosqichlariga, shuningdek, nutq etiketi qoidalarining saqlanishiga asoslangan. O'zbek tilida esa ushbu gap "Uzr, fikringizga qo'shila olmayman" deb tarjima qilinadi va qo'llanadi.

Nutq etiketi hodisasining asosiy struktural belgisi – uning semantik ta'rifi bo'lib, nutq etiketi (har qanday til va madaniyat doirasida) tilni ishlatishning qoidalari va me'yorlaridan iborat tizim sifatida tushunilishi kerak. Bu tizim, tilning verbal vositalarini o'z ichiga olgan holda, til birliklarining funksional-semantik yig'indisi orqali aniqlanadi. U, o'z navbatida, til konstruksiyalarini va nutqning muayyan sharoitlar va vaziyatlardagi ishlatilishini belgilovchi nutq parametrlarini, etiketni, xulq-atvorni ta'riflaydi. Bular ijtimoiy, milliy-etnik, madaniy mavzularga oid talablarga asoslanadi, bu esa muvaffaqiyatli muloqot va nutq etiketining belgilangan talablar asosida amalga oshirilishini ta'minlaydi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Балайкай А. Г. Русский язык: исследование принципов лексикографического описания и речевого этикета: диссертация на соискание ученой степени доктора филологических наук. Новокузнецк, 2002. 345 стр.
2. Баталов А. А. Характеристики и функции средств речевого этикета // Научный журнал Российского Международного университета дружбы народов. Лингвистика. Семантика. Символика. 2016. № 1. С. 32-42.
3. Галибердова Д. Р. Английский речевой этикет // O'zbekistan Journal of Education and Psychology. 2019. № 5. С. 19-24.
4. Дубовская О. Ф. Звезды не исчезают. Русский язык в песнях. СПб, 2003.
5. Дубовская О. Ф. Русская любовь. Самара: ОАО "Издательство Самарского печатного дома", 2008. 264 стр.
6. Ильина Д. В. Речевой этикет и его роль в развитии личности // Научно-методический электронный журнал "Концепт". 2016. Т. 17. С. 155-159.
7. Левшин Е. О. Речь и культура общения // Молодой ученый. 2016. № 13.2 (117.2). С. 50-52.

8. Мордовина Л. В. Речевой этикет // Анализ культуры. 2010. № 18. С. 138-141.
9. Мустафаева М. Ш. Этикетные формы обращения в английском и табасаранском языках // Журнал науки, культуры и образования. 2019. № 1 (74). С. 389-391.
10. Пост Эмили. Этикет / Э. Пост; Перевод с английского М. М. Гурвитс; редакция Элизабеты Л. Пост. М.: МАИК "Наука", 1996. 616 стр.
11. Путилкина Л. В., Релицкий А. И. Сравнительный анализ формул речевого этикета в рассказах // Балтийский гуманитарный журнал. 2019. № 3 (28). С. 345-348.
12. Ричардс Одри. Концепция культуры в работах Малиновского // Культура. 2007. № 1. С. 150-174.
13. Соколова Н. Л. Английский речевой этикет: Монография / Н. Л. Соколова; Госкомитет по народному образованию СССР. М.: Издательство Международного университета дружбы народов, 1991. 90, [2] стр.
14. Соколова Н. Л. О значении компонентов единиц речевого этикета // Филологические науки. 2003. № 5. С. 95-105.
15. Соколова Н. Л. О системном характере речевого этикета // Филологические науки. 2005. № 1. С. 43-51.
16. Формановская Н. И., Шевцова С. В. Речевой этикет. Русско-английские соответствия. Руководство. М.: Высшая школа, 1990. 80 стр.
17. Формановская Н. И. Речевой этикет // Лингвистический энциклопедический словарь. М.: Советская энциклопедия, 1990. С. 413-414.
18. Brown, P. Politeness: Some universals in language usage / P. Brown, St. Levinson. - Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1987. -345 стр.
19. Dictionnaire raisonne de la politesse et du savoir-vivre du Moyen Age a nos jours / Sous la direction d'Alain Montandon. Paris: Seuil, 1995. 897 стр.
20. Jengo M., Kuanyshebekova G. E. Особенности референций в речевом этикете английского языка [Электронный ресурс] // Журнал Карагандинского университета. 2017. - URL: <https://articlekz.com/en/article/17975> (обращение от: 07.06.2020).